

**ASOSIY VOSITALAR XAMDA NOMODDIY AKTIVLAR XISOBI VA
UNI OCHIB BERISH BHXS MISOLIDA**

*Rozmatova Umida Yuldashevna
TDIU Moliyaviy tahlil kafedrası
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarida buxgalteriya xisobi va hisobotida, Asosiy vositalar hisobi va nomoddiy aktivlar xisobi, uni ochib berishning BHXS misolida, bunda asosan hisobotni ishlab chiqishga asos bo‘luvchi asosiy xujjatlar haqida ham ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: amortizatsiya, aktiv, boshlang‘ich qiymati, asosiy vositalar, tomodiy aktiv.

Amortizatsiya bu aktivning amortizatsiya qilinadigan qiymatini uning ishlash muddati davomida muntazam ravishda taqsimlash. Amortizatsiya qilingan xarajat bu aktivning boshlang‘ich qiymati yoki tugatish qiymatidan kam bo‘lgan asl qiymati o‘rniga qayd etilgan boshqa miqdor. Aktivning tugatish qiymati bu tashkilot hozirda aktivni sotishdan oladigan taxmin qilingan summa, agar aktiv allaqachon kutish mumkin bo‘lgan yoshga va holatga etgan bo‘lsa, uni tasarruf etishning taxminiy xarajatlaridan kamroq uning ishlash muddati tugashi. Xizmat muddati bu tashkilot aktivdan foydalanishni kutayotgan vaqtda yoki kompaniya aktivdan foydalanishdan olishni kutayotgan ishlab chiqarish birliklari yoki shunga o‘xshash birliklar soni.

Amortizatsiya usullari to‘g‘ri chiziqli hisoblash tugatish xizmatini o‘zgartirmasdan aktivning foydali muddati davomida doimiy amortizatsiya miqdorini hisoblash kamaytirilgan balansdan foydalanish muddati davomida amortizatsiya miqdorini kamaytirish aktivdan maqsadli foydalanish yoki mo‘ljallangan faoliyat asosida amortizatsiya miqdorini hisoblash[1].

Aktivning eskirishi aktiv foydalanish uchun mavjud bo‘lganda boshlanadi, ya‘ni aktivning joylashgan joyi va holati uni kompaniyaning niyatiga muvofiq foydalanishni ta‘minlaydi. Aktivning amortizatsiyasi uning tan olinishi tugashi bilan to‘xtaydi. Agar asosiy vositalar obyekti ishlaymay qolsa yoki keyinchalik sotilishi sababli, ishdan chiqsa, amortizatsiya to‘xtamaydi.

Har bir davr uchun amortizatsiya to‘lovlari, agar ular boshqa aktivning balans qiymatiga kiritilmagan bo‘lsa, davrning foydasi yoki zararida tan olinadi.

Boshlang‘ich qiymati obyektning umumiy qiymatiga nisbatan muhim bo‘lgan asosiy vositalar obyektining har bir komponenti alohida amortizatsiya qilinadi. Asosiy vositalar obyekti qiymatining pasayishini aniqlash uchun 36-BHXS Aktivlarning qadrsizlanishi[4] qo‘llaniladi. Asosiy vositalar qadrsizlanishi biror bir qiymatdagi asosiy vositani qadrsizlanishi nazarda tutilgan tushuncha.

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Asosiy vositalarni hisobi tijorat banklari misolida quyidagi standartlar asosida tartibga solinadi[3]. 16-BHXS (IAS) Asosiy vositalar; 36-BHXS Aktivlarning qadrsizlanishi;

Asosiy vosita bo‘lishi uchun aktiv guruhning xizmat ko‘rsatish, ijara va boshqaruv maqsadlarida foydalanishi va xizmat muddati bir yildan ortiq bo‘lishi zarur. Aktivlarning hisobida quyidagi asosiy jixatlar mavjud; aktivning tan olinishi uning balans qiymatini aniqlanishi tan olish vaqti va keyingi xarajatlari amortizatsiya miqdorini aniqlash va uning kadrsizlanishi zarari.

Asosiy vositalar quyidagi holatlarda aktiv sifatida aks etadi:

A) yuqori ehtimol bilan kelajakda iqtisodiy naf olib kelsa;

B) moddaning tannarxini ishonchli tarzda o‘lchash imkoniyati bo‘lsa.

Asosiy vositalar balansda tan olingandan so‘ng quyidagicha aks ettirilib borilishi mumkin:

1)“Cost model”da boshlang‘ich qiymat minus jamlangan eskirish minus qadrsizlanish;

2) qayta baholash modeli qayta baholash aktivning xaqiqiy bahosini aniqlash orqali amalga oshiriladi qayta baholash tashqi baholovchi kompaniya tomonidan amalga oshirilib u quyidagi talablarga mos kelishi shart.

Shu o‘rinda “Cost model” jumlasiga sharx berib o‘tamiz ya’ni “Cost model” o‘zi nima?

“Cost model” “Xarajat modeli” degan ma’noni anglatadi. Nega xarajat modellari muxim? Xarajat modellari tijorat korxonalarini uchun moliyaviy qarorlar qabul qilish va strategik rejalashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Xarajatlaringizni tushunib, Siz mahsulotlarning narxini belgilashingiz, samarasiz xududlarni aniqlashingiz, byudjetlar yaratishingiz va kelajakdagi xarajatlarni prognoz qilishingiz mumkin. Bu xarajatlarni nazorat qilish va resurslarni investitsiyalash bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilish orqali rentabellikni ta’minlashga yordam beradi:

a) halqaro qayta baholash bo‘yicha sertifikatga egaligi;

b) mustaqil baholovchining Guruxdan mustaqilligi obyektiv bo‘lishi; (masalan imtiyozli krediti mavjud emasligi yaqin qarindoshi emasligi)

s) tajribasi mavjudligi xisobga olinadi.

3.Tahlil va natijalar.

Qayta baholashda asosiy vositaning qiymati ortganda amortizatsiya qismi to‘g‘rilanadi. Asosiy vositalarga eskirish O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga asosan belgilangan muddatlarda oshiriladi. Eskirish oylarga bo‘lingan holda to‘g‘ri chiziqli usulda amalga oshiriladi.

Aktiv uchun foydalanish xizmati muddati 38-BHXS standarti talablari asosida belgilashi mumkin. Aktiv amortizatsiyasi, foydalanish muddatidan kelib chiqib, har oylik to‘g‘ri chiziqli usul asosida amalga oshiriladi. Nomoddiy aktivni qayta baholash. Aktiv tan olingandan so‘ng qayta baholash mumkin bo‘ladi. Agarda aktivning xaqiqiy qiymati balans qoldiq qiymatidan sezilarli farq qilsa, aktivning, qayta baholash zarur bo‘ladi. Agar aktiv uchun faol bozor mavjud bo‘lmaganligi tufayli aktivni qayta baholash imkoniyati bo‘lmasa, aktiv

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

uning tannarxidan har qanday jamg‘arilgan amortizatsiya va qadrsizlanish bo‘yicha zararlarning chegirilgan qiymatida xisobga olinishi lozim. Aktivni bozor bahosi mavjud bo‘lmasa, uning qadrsizlanishini 36-BHXS standarti asosida tekshirilishi zarur.

-tashkilotning o‘zida yaratilgan gudvil.

-tashkilot o‘zida yaratilgan gudvil aktiv sifatida tan olinmaydi.

Ba’zi hollarda kelgusi iqtisodiy nafni yaratish maqsadida sarflar amalga oshiriladi, lekin mazkur standartda belgilangan mezonlarga javob beradigan nomoddiy aktivni yaratilishiga olib kelmaydi. Bunday sarflar odatda tashkilot o‘zida yaratilgan gudvilni shakllanishiga yordam sifatida qaraladi. Tashkilot o‘zida yaratilgan gudvil aktiv sifatida tan olinmaydi, chunki u tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan va boshlang‘ich qiymati ishonchli baholanishi mumkin bo‘lgan identifikatsiyalanadigan resurs hisoblanmaydi (ya’ni ajraladigan hisoblanmaydi va shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlardan kelib chiqmaydi). Tashkilotning haqqoniy qiymati bilan uning identifikatsiyalanadigan sof aktivlari balans qiymati o‘rtasidagi farqlarni istalgan vaqtda tashkilotning haqqoniy qiymatiga ta’sir ko‘rsatadigan omillar qatoriga kiritish mumkin. Biroq, bunday farqlar tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan nomoddiy aktivning boshlang‘ich qiymatini o‘zida aks ettirmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Yuldashevna, R. U. (2022). Monitoring of Credit Risks as Financial Resources In Commercial Banks. *International journal of trends in business administration*, 12(1).
2. Rozmatova Umida Yuldashevna. (2024). NOMODDIY AKTIVLAR AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 177–184. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3261>
3. Rozmatova Umida Yuldashevna. (2023). IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI . *World Scientific Research Journal*, 16(1), 20–22. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2693>
4. Mamatqulov A.X. (2022). Paxtani qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish faoliyati bo‘yicha xom ashyo va materiallar hisobini takomillashtirish. *Scientific Journal of "International Finance & Accounting*, Issue 6, December 2022
5. Рахимов, М. Ю., & Рuzматов, А. К. (2024). Янги лойиҳалар бошқарувидаги иқтисодий дастакларни такомиллаштириш. *World scientific research journal*, 23(2), 362-375.
6. Raximov, M. Y. (2015). Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O‘quv qo‘llanma. T.: "Iqtisod-moliya.
7. Klichev, B. (2024, февраль 23). Inson kapitalini rivojlantirishda ishchilar harakati tahlili. Ilm-fan taraqqiyotida mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag'allikni qisqartirish, Farg'ona, O'zbekiston. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10901976>
8. Чориев И.Х. (2023). Молиявий ҳисоботлардаги хатоликларни аниқлашда таҳлилий амаллардан фойдаланишнинг услубий жиҳатлари. *Scientific Journal of "International Finance & Accounting*, Issue 1, February 2023..
9. Қличев, Б. (2021, май 21). Маҳсулот (иш, хизматлар) га баҳо шакллантириш масалалари. Бухгалтерия ҳисоби ва аудиторлик фаолиятини халқаро стандартлар асосида ташкил этишнинг долзарб масалалари. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10647005>

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

10. Сагдиллаева, З. А., & Файзиёв, У. Ш. (2023). АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ФИНАНСОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ. In *Бухгалтерский учет, анализ и аудит: история, современность и перспективы развития* (pp. 201-207).
11. Қличев, Б. (2021, май 21). Ўзбекистонда ишбилармонлик фаоллиги таҳлилини ташкил этиш. Бухгалтерия ҳисоби ва аудиторлик фаолиятини халқаро стандартлар асосида ташкил этишнинг долзарб масалалари. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10646960>
12. Рахимов, М. Ю., Мавланов, Н. Н., & Каландарова, Н. Н. (2022). Экономический анализ. Учебник. Т.: «Экономика-Финансы».
13. Қличев, Б. (2021, май 5). Ишбилармонлик фаоллиги индекси таҳлили. *Biznes-tahlilni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10647021>
14. Чориев И.Х. (2023). Молиявий инвестициялар ҳисобини такомиллаштириш. *Scientific Journal of "International Finance & Accounting, Issue 2, April 2023*.
15. Қличев, Б. (2022, сентябрь 16). Операцион фаолият таҳлилида харидор танлови асосида маҳсулотга баҳо шакллантириш масалалари. Инновацион ёндашув асосида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этиш. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10647059>
16. Mamatqulov A.X. (2024). Qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish hisobi va tahlilini takomillashtirish. *Jahon ilmiy tadqiqot jurnali*, 26(3), 132–140. <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3256>
17. Сагдиллаева, З., Чориев, И., Максмутов, А., & Юлдашева, Ю. (2007). Экономический анализ.
18. Қличев Бахтиёр Пардаевич. (2024). Ишчилар кўнимсизлиги таҳлили. *World Scientific Research Journal*, 23(2), 287–294. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3042>
19. Pardayevich, K. B. (2022). ANALYSIS OF PRODUCT PRICING BASED ON PRODUCT PARAMETERS AND CUSTOMER CHOICE. *Journal of new century innovations*, 6(1), 67-79
20. Mamatqulov A.X. (2023). Paxtani qayta ishlash korxonalarida xarajatlarini boshqarish va hisobga olish usullari. *Moliya ilmiy jurnali*, 3-son.
21. Mamatqulov A.X. (2023). Paxtani qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish https://gospodarkainnowacje.pl/index.php/issue_view_32articleview1910